विचिन्तयेत् वराहपुराणम् । "द्वादश्यां सन्धिसमये नक्षत्राणामसम्भवे । आभाकाशितपक्षेषु शयनावर्त्तनादिकम्" आभाकानाम् आषाढभाद्रकार्त्तिकानाम् । ततश्च द्वादश्यां निशादौ नक्षत्रमात्रयोगात् द्वादश्यन्तरभावे तिथ्यन्तरे निशाद्यनादरेण पादविशेषयोगात्, तदभावे द्वादश्यां सन्ध्यायामेव शयनादिकं बोधनन्तु द्वादश्यां रात्रौ रेवत्यन्तपादयोगे दिनतृतीयभाग इति विशेषः" ।

उत्थापन न० उद्+स्था-णिच्-ल्युट् । १उत्तोलने उन्नतीकरणे २चालने ३प्रबोधने ४उद्गमने च । "एवं यन्त्रोपायान्यांच शिरोत्थापनहेतून् मुद्रावेद्य" सुश्रु० ।

उत्थाप्य त्रि० उद्+स्था-णिच् कर्म्मणि यत् । १उत्तोलनीये २चालनीये । ल्यप् । ३उत्तोल्येत्यर्थे ४मिन्नीकृत्येत्यर्थे "आकृष्य प्रणवेनैव उत्थाप्य प्रणवेन च" उत्थाप्य मिन्नीकृत्य प्रा० त० रघु० । ५उत्तार्य्येत्यर्थे च अव्य० ।

उत्थित त्रि० उद्+स्था-क्त । १उद्यिते, २उत्थानयुते, अनुपविष्टे । "अर्द्धोत्थिता सत्वरसंस्तितायाः" कुमा० रघुश्च "न यावदेतावुदपश्चदुत्थितौ" "भित्त्वोत्थितं भूमिभिदो रगाणाम्" माघः । ३उत्पन्ने ४उद्युक्ते च ।

उत्थिताङ्गुलि पु० उत्थिता उद्युक्ता अङ्गुलयो यत्र । (चापड़) विस्तृताङ्गुलिके करतले चपेटे शब्दच० ।

उत्पचनिपचा स्त्री उत्पच निपचेत्युच्यते यस्यां क्रियायाम् मयू० । उद्धृत्य पाकादिनिदेशार्थक्रियायाम् ।

उत्पचिष्णु त्रि० उद्+पच-इष्णुच् । १उद्धृत्य पचनशीले । पचः विक्लित्तिरूपपाकपरत्वे । अर्द्धतः पाकशीले २दहनादौ ।

उत्पट पु० उत्पटति उद्+पट-गतौ अच् । उल्कादीनां लक्षणं ज्ञात्वा फलं निर्वाहे । "तच्च एवास्य रुधिरं प्रस्रन्दि तच्च उत्पटः" यत० १४,६.८.२१, "उत्पटः उल्कनिर्वाहः" भा० । [त्रिका० २उत्पतनकर्त्तृकार्त्ते त्रि० ।

उत्पत पु० उत्पतति ऊर्द्ध्वं गच्छति उद्+पत-अच् । १पक्षिणि

उत्पतन न० उद्+पत-ल्युट् । १ऊर्द्ध्वगमने, २उत्क्षेपणे च । उत्क्षेपणयन्त्रे उदा० ।

उत्पतनिपता स्त्री उत्पत निपत इत्युच्यते यस्यां क्रियायाम् मयू० । उत्पतनादिनिदेशार्थक्रियायाम् ।

उत्पताक त्रि० उत्तोलिता पताका यत्र प्रा० ब० वा तोलितपताकोपः । उत्तोलितपताके पुरादौ । "पुरन्दरश्रीः पुर उत्पताकम्" रघुः

उत्पतित त्रि० उद्+पत-क्त । ऊर्द्ध्वगते ।

उत्पतिष्णु उद्+पत-इष्णुच् । उत्पतनशीले । "शब्दश्रुरभ्युत्थानाशेषानाशुत्पतिष्णवः" रघुः "उत्पतिष्णु वहिष्णु च वेरहः करदूषणौ" भट्टिः ।

उत्पत्ति स्त्री उद्+पत+क्तिन् । १ऊर्द्ध्वपतने ऊर्द्ध्वगतौ । उत्पद्यते प्रथमतो ज्ञायतेऽनेन उद्+पद-करणे क्तिन् । प्राथमिकप्रतीतिविषयप्रवृत्तिसाधनेष्टसाधनताबोधके कर्म्मरूपज्ञापके २विधिवाक्ये यथा "स्वर्गकामोऽश्वमेधेन यजेतेत्यादि" वाक्यम् प्रथमं यागादौ इष्टसाधनत्वं बोधयत् तत्र प्रवर्त्तयतीति तस्य तथात्वम् विधिशब्दे विवृतिः । "योगसिद्धिर्वा अर्थस्योत्पत्त्ययोगित्वात्" जैमि० सू० । उद्+पद+क्तिन् । आद्यक्षणसम्बन्धरूपे ३उद्भवे । उत्पत्तौ वादिविप्रतयः सन्ति तथाहि असतः सदुत्पद्यते इति बौद्धाः । प्रागुत्पत्तेरसत्कारणव्यापारादुत्पद्यते इति नैयायिकादयः । प्रागुत्पत्तेः सदपि कारणव्यापारादभिव्यज्यते इति सांख्या वेदान्तिनश्च प्रतिपेदिरे तयोरवान्तरभेदः सतो विवर्त्त इति वेदान्तिनः परिणामः इति सांख्याः । तदेतत् सांख्य० कौ० । प्रदर्शितं यथा केचिदाहुरसतः "सज्जायत इति, एवस्य सतो विवर्त्तः कार्य्यजातं न वस्तु सदिति परे । अन्ये तु सतोऽसज्जायतइति । सतः सज्जायते इति इडाः । तत्र पूर्व्वस्मिन् कल्पने प्रधानं न सिध्यति । सुखदुःखमोहभेदवत्सुखरूपपरिणामयद्याद्यात्मकत्वं हि जगत्कारणस्य प्रधानत्वं सत्त्वरजस्तमःस्वभावत्वम् । यदि पुनरसतः सज्जायेत अवस्तुरूपाणां कारणं कथं सुखादिरूपपरिणामयद्याद्यात्मकं स्यात् सदसतोस्तादात्म्यानुपपत्तेः । अर्थस्य सतो विवर्त्तः परमाणुरूपस्तुरूपापि सतः सज्जायत इति न स्यात् । नचाद्वयस्य प्रपञ्चात्मकत्वमपि तत्प्रपञ्चस्य प्रपञ्चात्मकतया प्रतीतिर्भ्रम एव । येषामपि अणुभ्यः त्रसरेणवादीनां सतएव कारणादसतो जन्म तेषामपि सदसतोरेकत्वानुपपत्तेर्न कार्य्यात्मकं कारणमिति न प्रधानसिद्धिः । अतः प्रधानसिद्ध्यर्थं प्रथमं तावत्सत्कार्य्यं प्रतिज्ञायते" कौ० । "असदकरणादुपादानग्रहणात्सर्व्वसम्भवाभावात् । शक्तस्य शक्यकरणात्कारणभावाच्च सत्कार्य्यम्" सा० "सत्कार्य्यं कारणव्यापारात् प्रागपीति शेषः । तथा च न सिद्धसाधनं नैयायिकमतेऽद्भावनीयम् । यद्यपि बीजस्य त्वचादिप्रध्वंसानन्तरमङ्कुरादयुत्पत्तिरुपलभ्यते तथापि न प्रध्वंसस्य कारणत्वमपि तु भावस्यैव बीजाद्यवयवस्य । अभावात्तु भावोत्पत्तौ तस्य सर्व्वत्र सुलभत्वात्सर्व्वत्र सर्व्वकार्य्योत्पाद